

Mihályi Péter

Privatizáció és államosítás Magyarországon I–IV.

Mihályi Péter az egyik legtermékenyebb magyar közgazdász, akinek írásai itthon és külföldön közel fél évszázada jelennek meg. Munkásságában kiemelkedő szerepet játszik a tulajdoni változások bemutatása és elemzése, amiben részt vevő megfigyelőként sajátos látószöggel és ismeretanyaggal bír. E témakörben összegyűjtött ismereteit az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent négykötetes munkában adta közre. Ez a munka – elődjéhez hasonlóan – enciklopédikus jellegű (I. köt., 73), ami mind a részletek gazdag dokumentálására, mind a tényszerűsége vonatkozik.

Mihályi ennek megfelelően egy sok tekintetben új magyar gazdaságtörténetet ír. Ebben a forradalmak, szabadságharcok, reformok és ki nem mondott változások bemutatása mind egyetlen szempont, a tulajdoni viszonyok megváltoztatása körül forog. Ez a szemlélet voltaképp a honfoglalásig visszamenően érvényesül, és – mint várható – sok tekintetben új megvilágításba helyezi a nemzeti történelem különféle fordulópontjait, például az Anjouk, a Hunyadiak, a Rákócziak uralkodását, az 1848–1849-es eseményeket, csakúgy mint Trianont, a világgépeket, a szocializmust és az azt követő időszakot. Ez önmagában is kitüntetett jelentőséget ad a munkának.

Egy rövid ismertetőben értelemszerűen nem térhetünk ki az egyes leírások gondolat- és adatgazdagságára. Annyit meg kell jegyezni, hogy a szerző törekszik a teljes hozzáférhető forrásanyag bemutatására és az egyes állítások dokumentálására, a szenttelen tárgyalásmódra, az eltérő értelmezések és közelítések, adatok bemutatására. Ez egyszerre könnyíti és nehezíti az olvasó dolgát. Könnyíti, amennyiben számos kevésbé ismert – vagy éppen a formában nem ismert – tény, szempont és mérték válik ismertté, például a háborús károk vagy a politikai fordulatok vagyoni következményei tekintetében. Nehezíti, amennyiben – a hivatások elemzőket leszámítva – nem mindig könnyű feladat az érvelés fő vonalának és főképp a végkövetkeztetéseknek a kibogozása.

Első fontos meglátása mindenképpen az, hogy a tulajdonviszonyok állami eszközökkel való oda-vissza alakulása messze nem a posztkommunista átmenet sajátossága, hanem végigkísérte az egész magyar történelmet. Nemcsak mértékét, hanem minőségét, azaz társadalmi és gazdasági hatását tekintve is e korszakos átrendeződésbe illik az 1989 óta zajló folyamat. És talán természetes, de nem indokolt az, hogy mindnyájan azt tekintjük a legfontosabbnak, amit magunk éltünk át, vagy ami családdunkkal, barátainkkal, környezetünkkel történt.

Az első kötet áttekinti, hogy a kiskapitalizmus különféle – némelykor kriminális – formái rendre velünk éltek, a hadigazdaság és a szocializmus legszigorúbb időszakában és enyhülése során egyaránt, ami módosította a formális intézményi és jogrend működését a gyakorlatban. Hasonlóképp, a mából nézve fontossá válik – ismét – az állami és a magántulajdon közötti átmeneti formák megjelenése és az ezeket övező viták is.

Bár a piaci szocializmus és a harmadik út mára a történelem lomtárába került, a hibrid tulajdonformákról és az állam vezérelte piaci megoldásokról ugyanez nem állítható. Sőt a NER-ben átértelmeződött, és bizonytalanná vált, hogy van-e a „történelemnek iránya” az állami és a magántulajdon között, vagy az attól függ, hogy a tulajdont épp adjuk vagy vesszük, s hogy baráttal vagy ellenséggel kötünk-e épp üzletet.

Nem meglepően ebben az új gazdaságtörténetben átértelmeződnek a rendszerváltozást megelőző és követő tulajdoni változások, és bizonyos szempontból a történelmi normalitáshoz való visszatérésnek minősül a NER-korszak állam vezérelte újraelosztó gyakorlata – most ismét más, új és új nyertesekkel, akiknek a legitimitációja nem feltétlen erősebb a megelőző évszázad fordulataiban a csúcsra kapaszkodottakéhoz képest.

Ugyancsak fontos meglátás (I. köt., 1.3.7. fej.), hogy a várakozások ellenében a magánosítás nem jelentette az állami vagyon depolitizálását. Sőt a közigazgatás erősödő politikai jellege azt is jelentette, hogy a magáncégek vezetői közül azok bizonyultak sikeresnek, akiknek életstratégiája a felsőbbséghez való alkalmazkodás volt. Egyértelmű kormányzati célok híján – vagy évente változó súlypontok mellett – ez elvileg sem lehetett volna másképp. Az első kötet végén a szerző részletesen bemutatja a hazai kárpótlást – mint társadalmi „lóvá tételt” –, és ezt a folyamatot nemzetközi összefüggésbe is helyezi. A reprivatizációt követően a magánosítás jogi és technikai vonatkozásait mutatja be részletesen. Értelemszerűen mind a valóság, mind az elemzés középpontjában az áll, hogy ami egykor mindenkié és senkié volt, ebben az átláthatatlan és politikailag terhelt folyamatban végül kié lehet, milyen áron és állapotban.

E kérdésekben sem lehetett konszenzus, így a válasz nem elvek/elméletek, hanem erőviszonyok és rögtönzések eredőjeként alakult ki. Amit a társadalom jó része – részben okkal – sosem fogadott el. Ugyanakkor tény, hogy e folyamat töredéke volt a rossz hírű spontán privatizáció, és oroszánrésze a külföldieknek történő értékesítés – jórészt még a Németh-kormány felügyeletével, de utódja által folytatva (I. köt., 1209–1233). Ugyanakkor az igazán nagy kaszálás nem itt, hanem az elvileg a kisembereket pártoló alkalmazotti kedvezményes tulajdonszerzés és a kárpótlási jegyek befogadása révén az 1990-es évtized második felében történt. A legnagyobb üzlet ezzel együtt is a menedzseri kivásárlás volt, aminek köszönhetően ebben a két-három évben akár százmillióس vagyonok is keletkezhettek (II. köt., 362–365).

A második kötet a rendszerváltó privatizációs programokat, intézményeket és eljárásokat mutatja be, nem kis részben belső anyagok és a szereplők visszaemlékezései alapján. E részben előtérbe kerül, hogy a részt vevő megfigyelő sajátos szempontjai szerint a végeredményt gyakran egész más megfontolások és erőviszonyok alakították, mint ahogy a kortársak és a külső elemzők vélték. Ennek kapcsán a szerző egyik legfontosabb – visszatérő – meglátása az, hogy a magánosítás állam által vezérelt jellege és a tőzsde szerepének kibővítése egymást kizáró törekvések voltak. Így nem meglepő, hogy 1994–1997 kivételével a tőkepiac mélyítése üres jelszó maradt.

Ennek értelemszerű – bár a könyvben nem tárgyalt – közvetlen negatív hatása van a potenciális és a tényleges növekedés ütemére hosszabb távon is. A II. kötet legtanulságosabb része a 6. fejezet, amely a magyar gazdaság ékköveinek privatizálását

(vagy mint a posta és a vasút esetében, annak meghiúsulását) mutatja be részletesen.¹ A köztudatban uralkodó kudarcfelfogás ellenében jól adatolt példák szemléltetik a sikereket, például a telefónia, a reptér és az energetika esetében. Itt a határozott döntés, a külföldi stratégiai befektető és a (részleges) piacnyitás szinergiája érvényesült. Ha nem is nagy számban, de létrejöttek a világ tőzsdéin is forgalmazott magyar multik, mindenekelőtt a MOL, a Richter és az OTP (történetüket is bemutatja a szerző).

Míg a baloldali kormányok idején egyre áttekinthetlenebbé vált az állami vagyon kezelése és értékesítése, a második és harmadik Orbán-kormány idején egyre inkább a változó személyi felálláshoz szabott egyedi megoldások vették át az irányítást. A legfelső szintű döntések erősödésén kívül nehéz lenne bármiféle stratégiát keresni akár e vagyontömeg kiterjedését, akár hasznosítását tekintve. Az egyetlen egyértelmű irányvonal az önkormányzatiság visszaszorítása volt, tulajdoni és működési értelemben egyaránt. Ez mind a települési, mind a tb-önkormányzatokra áll. A rezsicsökkenés szinte kikövetelte a különféle regionális cégek központosítását és pénzügyeik – az áttekinthetőséget megszüntető – „nagykalap-rendszerét” (II. köt., 7. fej.).

Különösen a 2014-et követő időszak újításai közül emelkedik ki az alapítványi forma mint a közhatalom akkori birtokosai iránt lojális, tartósan berendezkedő új tulajdonosi kör kialakításának formája (II. köt., 403 sk.). Ez a bankszektortól a médián át az egyetemekig és az ingatlangazdálkodásig terjedt. Különösen szembetűnő a kormányközeli intézmények erőteljes gyarapodása, az MCC-től a jelenkorkutatókig. Az ezzel kapcsolatos ráfordítások révén hazánk előkelő helyet foglal el az EU-ban a K+F és a felsőoktatás terén, ami azonban a közkeletű eredménymutatókban nem mutatkozik meg, mint ahogy a kutatók és oktatók nemzetközi (be)áramlásában és az innovációs teljesítményben sem.

A III. kötet egyfajta funkcionális áttekintést ad, amelyben az elméleti és a nemzetközi egybevetésben felmerülő elvi kérdések és visszatérő dilemmák megválaszolására kerül sor. Kiemelt jelentőséget kap a külföldi tőke, illetve a privatizációs bevétel mint a magánosítás sikermércéje. Alaposan elemzi a vagyonkezelést mint a magánosítás előzményét, eszközét és alternatíváját, valamint azt, hogy ez a három szerep hogyan váltakozott az egyes időszakokban. Részletezi a privatizációt lebonyolító és ellenőrző apparátusok munkáját és az azt körülvevő politikai erőviszonyok átalakulásának hatását. Kiemeli: a köz emlékezetében élő visszaélések és botrányok töredéke végződött bírói ítélettel. Végül a IV. kötet bemutatja a folyamat főbb szereplőit, és egy angol nyelvű összegzést is ad.

A szerző megközelítésének sajátossága, hogy egyidejűleg több közelítésmóddal él: gazdaságtörténettel, esettanulmánnyal, a részt vevő megfigyelő háttér-információival kiegészített sajtóelemzéssel, funkcionális megközelítéssel és nemzetközi egybevetéssel. Miközben ezek mindegyikének vannak műfaji sajátosságai, a kombinált közelítés révén egy sor olyan meglátás nyerhet igazolást, amely külön-külön rejtve maradna.

¹ Tömpe István részletezi az ebből közvetlenül adódó gazdaságpolitikai tanulságokat a jövőre nézve („Gazdátlan vagyon jó gazdát keres”. *ÉS* 69/45 [2025. nov. 7.]).

A négykötetes megoldás bátor választás, hiszen a szerző maga is többször említi, hogy az olvasók jó része csak egyik vagy másik rész kérdés iránt érdeklődik. Ugyanakkor az enciklopédikus közelítés nélkülözhetetlen forrásmunkává teszi, ha bárki e viharos évtizedek és a nemzetközi szakirodalomban máig élénken vitatott kérdések ügyében nemcsak véleményt, hanem megalapozott állítást kíván kifejezni.

Egy ennyire átfogó munkával kapcsolatban nehéz lenne konkrét ellenvetéseket megfogalmazni. Egyfelől: aligha vitatható, hogy ez a monumentális munka bizonyítja, hogy mind a magánosítás, mind az államosítás a kezdetektől napjainkig a politika által vezérelt folyamat volt és maradt. Ezért sokszor lehetetlen értéksemleges megállapításokat tenni, például, hogy egy-egy megoldás sikeres volt-e, vagy hogy lehetett volna-e jobban csinálni. Utóbbi kérdések megválaszolását nehezíti az állami és vállalati kimutatások gyakori megbízhatatlansága, többféle értelmezést is lehetővé tevő felépítése, esetenként tetten érhető manipuláltsága. Más szóval az angolszász irodalom „kemény tények – puha értelmezések” kettőse sem elvileg, sem gyakorlatilag nem alkalmazható.

Saját szempontomból megkockáztatnám, hogy a szerző talán túlságosan nagy súlyt ad ama időszakoknak és folyamatoknak, amelyekben maga is tevékeny alakítója volt a kimenetnek, azaz az 1988–2010 közti időszaknak. Ehhez képest a NER 2010 óta kibontakozó és minden elemző szerint mára önálló rezsimmé vált megoldásai – például a tranzitállamosítás² – némileg háttérbe szorulnak. Hasonlóképp kiemelhető lett volna, hogy – szemben a nyugati tapasztalatokkal – a magyar fejlődésben nem volt szükség a csődbe ment cégek kimentését szolgáló államosításokra és állami aktivizmusra, mint az amerikai bankokat és biztosítókat átmenetileg kiegészítő TARP program, az Alitalia, a HypoVereinsbank vagy a holland állam ékköve, a Fortys esetében. Ugyanakkor a kötet egyértelműsíti: ahol az állam maradt a tulajdonos, mint a MÁV és a Magyar Posta esetében, a pusztulás feltartóztathatatlan és elkerülhetetlen volt.

*

Mihályi Péter. *Privatizáció és államosítás Magyarországon I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2025.

Csaba László

az MTA rendes tagja, professor emeritus
Közép-európai Egyetem, Bécs;
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

² Voszka Éva (2025). „Rezsímváltó tulajdonoscserek Magyarországon, 2010–2025”. *Közgazdasági Szemle* 72/11, 1057–1081. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1057>.